

Farkas Ádám

Világrend vagy amit akartok?¹

Gondolatok a világrend alapkérdéseiről

„Gaddis az amerikai hatalmi dominancia mellett az integráció és a fragmentáció ellentétes irányú folyamatai által meghatározott új világrendet írt le, amelyben a nacionalizmus és a vallás újraéledésével kell számolni, új biztonsági fenyegetések jelennek meg. Köchler szerint az új világrend fogalma csak ideológiai fegyver az USA globális hatalomgyakorlásához egy egypólusú környezetben. Nye szerint a Szovjetunió összeomlása nem hozott létre új világrendet, csak megteremtette a lehetőséget, hogy működjön az a liberális intézményi rend, amelyet 1945-ben létrehoztak.”²

Integráció és fragmentálódás ellentétes hatásaitól áthatott új világrend, új biztonsági fenyegetések, a világrend mint ideológiai fegyver, lehetőség az 1945 utáni intézmények funkcionálására, az állami tekintély lebomlása, s még ezekből következő számos-számtalan ismerős, aktuális világpolitikai kihívásoktól tematizált, mégis részben-egészben tisztázatlan megfogalmazással találkozunk, mikor úgy határozunk, hogy elmélyedünk a világrend kérdéskörében. Ez a kép az elmúlt években sem változott jelentős mértékben, igaz, Henry Kissinger e témakörben írott munkája elindult egyfajta elméleti, általánosító fejtegetési irányba a bevezető gondolatok között, mielőtt a világtrendek elemzésébe fogott volna. Ahogy ő fogalmaz a vesztfáliai rendszerről mint világrendről: „A modern, immár globális vesztfáliai rendszer – hétköznapi nyelven a világ nemzeteinek közössége – arra törekszik, hogy visszaszorítsa a világ anarchikus jelenségeit a nemzetközi jogi és szervezeti struktúráknak egy olyan kiterjedt hálózatával, amely előmozdítja a nyílt kereskedelem és egy stabil nemzetközi pénzügyi rendszer kialakulását, rögzíti a nemzetközi konfliktusok rendezésének alapelveit, és kijelöli a háborúban tanúsítható magatartás határait is a netán bekövetkező konfliktusok esetére. Az államoknak ez a rendszere immár kiterjed minden kultúrára és régióra. Intézményei megteremtették a különböző társadalmak együttműködéséhez szükséges kereteket, amelyek nagyrészt függetlenek az egyes országok saját értékrendszerétől.”³

Mindezekre figyelemmel adódnak a következő kérdések: Mi is az a világrend és milyen is az valójában? Van-e különbség világrend, világrendszer vagy nemzetközi rendszer között? Lehet-e, kell-e általánosított modellt vagy fogalmat alkotni a világpolitikai, hatalmi trendek és rendszerszintű kérdések vonatkozásában?

1 A tanulmány megalkotását és az azt megelőző kutatást az NTP-EFÖ-P-15-0426-A ösztöndíjszerződés szerinti „Nemzet Fiatal Tehetségeiért Ösztöndíj” támogatta.

A tanulmányban foglaltak kizárólag a szerző személyes szakmai álláspontját tükrözik, és nem tekinthetők a szerzőt foglalkoztató intézmények álláspontjának.

2 Kondorosi Ferenc: Obama és az új világrend a gazdasági válság tükrében. *Köz-Gazdaság*, 2009. 3. sz. 21–43. o.

3 Kissinger, Henry: *Világrend*. Budapest, 2015, Antall József Tudásközpont, 15. o.

A kérdések és a téma aktualitását azonban nemcsak Kissinger új könyve vagy épp a Kína-témakör egyre komplexebb megjelenítése,⁴ hanem a most már egyértelműen érzelhető hatalmi ténykedések adják, melyek nemcsak a klasszikus állami szereplők vonatkozásában élénkültek fel, hanem a nem állami tényezőikében is, jelentős biztonsági kockázatokat és kihívásokat generálva a világban.

Mindezekre figyelemmel tanulmányom célja egyrészt a világrend fogalmával kapcsolatos elméletek áttekintése, egyfajta gondolat kísérlet elvégzése a fogalmi-elméleti tisztázás vagy szintetizálás érdekében, valamint bizonyos elméleti karakterű alapkérdések kiemelése a szakmai viták ösztönzése érdekében. Teszem ezt azzal a szándékkal, hogy a kérdés vizsgálata körében egy általánosan alkalmazható elméleti alap megalkotására próbáljam ösztönözni a témakör iránt érdeklődő gondolkodókat, mindvégig szem előtt tartva a téma kötöttségét a világhatalmi konstellációkhoz. Elméleti törekvéseim tekintetében azonban alapvető elvárás, hogy azok a tényektől, a reális valóságtól ne szakadjanak el, hiszen „az elméletalkotás tehát a valóság feldolgozásának gondolati módozata, amelynek történeti és tapasztalati tényanyagra kell támaszkodnia.”⁵

Meglátásom szerint az elemzésnek kritikai szemlélettel kell párosulnia, mivel be kell látni, hogy egy új történelmi korszak megélői vagyunk, amelyben a folyamatosan változó körülmények, jellemzők, a jelenben megtapasztalható új kihívások azt kívánják, hogy megújítsuk szemléletünket, és ezzel sajátos észrevételeket és kritikát fogalmazzunk meg, hogy az új helyzet felismerése után új megoldásokkal tudjunk előállni.

Úgy gondolom, jelen dolgozat nem valamiféle fennkölt vagy életidegen kérdéskör kifejtésére, hanem hosszú távon egy mindennapjainkat, a jövőnket és leszármazottaink jövőjét teljesen átható esemény- és jelenségegyüttes fogalmi-elméleti környezetének tisztázására, ezen együttesek elemzésére, rövid távon pedig a kérdéshez kapcsolódó politikákkal kapcsolatos javaslatlátételre irányul, ami részét kell, hogy képezze az államról való újjító gondolkodásnak is.

4 Ezt szemlélteti az is, hogy Kissinger a világrendről írott munkájában jelentős figyelmet fordít Ázsiára és ezen belül Kína súlyponti szerepére (lásd Kissinger, Henry: i. m. 179–240. o.) még azután is, hogy a Kína-témát önálló kötetben is tárgyalta korábban (lásd Kissinger, Henry: *Kínáról*. Budapest, 2014, Antall József Tudásközpont). Emellett figyelemre méltó az is, hogy Francis Fukuyama a politikai rend evolúciójáról írott monumentális vállalkozásának első kötetében rendkívüli hangsúllyal szerepelteti Kínát, amelyre a modern értelemben vett politikai rend mintaadó alapjaként is tekint. (Lásd Fukuyama, Francis: *A politikai rend eredete az ember előtti időktől a francia forradalomig*. Budapest, 2012, Akadémiai, 40–43. és 141–210. o.)

5 Szigeti Péter: *Világrendszernézőben. Globális „szabad verseny” – a világkapitalizmus jelenlegi stádiuma*. Budapest, 2005, Napvilág, 9. o.

Mindez azonban, úgy vélem, csak akkor valósítható meg, ha kellő erővel állunk ellen a különböző idealisztikus, a realitáson messze túllépő elméleteknek és koncepcióknak, mint a példaként citálható történelem végéről és az utolsó emberről⁶ szóló okfejtésnek. Hasonló módon kell közelítenünk mindazokhoz a pacifista ideálokhoz, amelyek már évszázadokkal ez előtt sem mutatkoztak hitelesnek, ahogy erre Carl von Clausewitz is rámutatott: „Emberbaráti lelkek könnyen azt gondolhatnák, hogy az ellenfél lefegyverzése és legyőzése valamilyen mesterkélt módon, vérontás nélkül is megvalósítható, és hogy ez a hadművészet valódi törekvése. Bármennyire tetszetős is azonban, el kell oszlatnunk ezt a tévedést, mert az olyan veszélyes dolgokban, mint a háború, éppen a jóhiszeműségből fakadó tévedések a legkárosabbak.”⁷ Mondhatnánk ezt úgy is, hogy csak a csalfa délibáb kergetését jelentik azok a hangok, melyek a szemléletformálásban áhítoznak arra, hogy békévé oldja a harcot az emlékezés.⁸ Ugyanígy elvetendő a nyilvánvaló hatalmi érdekektől áthatott, morálisan nehezen alátámasztható populista politikai frázisok, mint például a „lator államokkal” és a gonosz tengelyével kapcsolatos koncepció, a tartósan unipoláris hatalmi rendről alkotott nézetek, vagy a globális kapitalizmus – szuperstruktúrák és piaci törvényszerűségek általi – átfogó problémamegoldó képességéről alkotott vízió. Gondolatiságunkat át kell rendezni, és az egyoldalú – a gazdasági szemlélet vagy a hatalmi tényezők felé húzó – súlyozásoktól el kell indulnunk a komplex, multidiszciplináris szemlélet felé, amelyben látjuk és elfogadjuk az összefüggést az egyes dimenziók között, alapvetésként felismerve azok kölcsönhatásos, egymásra utalt természetét.

Fontos ezért szem előtt tartani a Periklésznek tulajdonított bölcsességet, miszerint: „A mi feladatunk nem az, hogy megjósoljuk a jövőt, hanem hogy felkészüljünk rá.” A hangsúly pedig a felkészülésen kell, hogy legyen, ami nemcsak a misztikus, vajákos, bizonytalan jóslás ellentéte – vagyis a weberi varázstalanítás – e gondolatkörben, hanem annak is a hangsúlyozása, hogy a problémák jó részét előremutató munkával és elemzéssel meg kell előzni, nem pedig a bekövetkezés után vagy az eszkaláció fázisában – kétségbeesett tűzoltás módjára – kezelni. A hatalmi rend tekintetében ugyanis a „tűzoltás” sokszor jelentős válságok és emberéletek sokasága elvesztése utáni cselekvést jelent, ahogy azt megtapasztalhattuk világszerte és immár Európában is az elmúlt években.

6 Az 1990-es évek elejéről származó és Fukuyamához kötött nagy tézis szerint az emberiség politikai fejlődéstörténete a liberális demokrácia „világuralmával” véget ért, mivel az egyenlőség lehetősége és a hasonló, alapvetően konszenzusos és békétörekvésre épített demokratikus berendezkedések túlsúlyával a további fejlődés a politikai rendben lényegét tekintve nem értelmezhető. (Vö. Fukuyama, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 2014, Európa.) Ez az elmélet azonban, úgy tűnik, megbukott. Ezt szemléletesen mutatja az új magyar kiadás borítóján elhelyezett Huntington-idézet, miszerint: „Reménykedni a történelem végében – emberi dolog.” Hasonló következtésekre juthatott azonban a szerző maga is, hiszen – igaz, burkoltan, de – újabb művével, amikor tovább elemzi a politikai rend fejlődésének mozgatórugóit és törvényszerűségeit, kimondja, hogy a nyugati típusú fejlődés mellett lényegesen nagyobb figyelmet kell szentelni a kihívóknak, mint amilyen Kína. Persze ez nem azt jelenti, hogy a liberális demokráciát valami új séma váltaná fel, csupán azt, hogy a fennálló renddel szemben ugyan nincs pillanatnyilag globálisan is jelentős kiterjedéssel bíró eszmei vetélytárs, mint amilyen a szovjet birodalom volt, mégis számos olyan kihívással kell számot vetnünk, amely igenis módosítja, változásra kényszeríti a demokráciákat. A történelem tehát folytatódik, ahogy ezt a tények mutatják. (Lásd pl. Szabó Tamás: *A történelem folytatódik*. *Regio* 2014. 1 sz. 193–206. o.)

7 Clausewitz, Carl von: *A háborúról*. Zrínyi, Budapest, 2013, 40. o.

8 Osztva a béke előmozdításának szándékát, magam nem tudok azonosulni Pongrácz Alex befejező idézetével, mely a harc nélküli jövőt reméli. A békét ugyanis mai világunkban – úgy vélem, hogy – nem remélni, hanem óvni, fenntartani, szükség esetén pedig kikényszeríteni kell. Vö. Pongrácz Alex: *Békévé oldja-e a harcot az emlékezés? Avagy a háborúhoz való jog, a szuverenitás és a globalizáció összefüggései*. In: Kecskés Gábor (szerk.): *Doktori műhelytanulmányok 2013*. Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr, 2013, 245–257. o.

A világrend fogalmáról általában

„Nem túlzás azt állítani, hogy a régi közhelyek utáni állapotban vagyunk, hiszen a politikai jelen leírására, magyarázatára, valamint a jövő előrejelzésére azok már aligha alkalmasak” – írta Galló Béla teljes joggal a 2000-es évek elején.⁹ Ez a kép azóta sem változott sokat, mert a Nyugat sokáig hinni akarta, hogy csak időleges krízisekkel néz szembe, s a globális hatalmi tér elemzése megmaradhat a politikai stratégiaalkotás terepében, miközben mindenre lehet orvosságot találni a gazdasági érdekek és praktikák világában. Ez azonban egy régi közhely, és mi megmásíthatatlanul a régi közhelyek utáni állapotban vagyunk, ahol a világrend fogalmát is új szemüvegen át kell elemezni a továbblépéshez.

A világrend fogalma egy manapság nagyon sokat és sokféle értelemben használt kifejezés. A legváltozatosabb kérdéskörök vonatkozásában használatos terminus ez, melynek általános jelentése a világ valamiféle megfoghatatlan és csak részben intézményesült, összetett „rendjét”, szabályrendszerét foglalja magában. A rend fogalma persze itt csak viszonylagosnak tekinthető és nem a maga teljességében értelmezendő, hiszen mindig voltak, vannak és lesznek is a megszokott kereteken túlnyúló vagy azokon kívüli események és cselekmények. Az azonban, hogy a rend ilyenformán nem abszolút, messze nem jelenti azt, hogy nem megfelelő a fogalomhasználat, hiszen bármely rend nem attól teljesül be fogalmilag, hogy szabályait soha nem hágják át és kereteit soha nem feszegetik, hanem attól, hogy törvényszerűségei előreláthatóságot, kiszámíthatóságot és megsértésük esetére reakciókat, végső soron restaurációt garantálnak. Azt is mondhatnánk, hogy ez a „világtársasjáték” írott és íratlan játékszabályainak, a játéktérnek, a játékosoknak, azok adottságainak, jellemzőinek és lehetőségeiknek összességével azonos.

Az első nagy felismerés munkám során az, hogy a világrend fogalmát egy szabados és meghatározott tartalmi elemektől lényegében mentes, konvenció nélküli szóhasználat jellemzi, ami azonban jelentős zavart kelt a fogalom értelmezésében és alkalmazásában. Ahhoz tehát, hogy a világ rendjét és biztonságát, illetve ezek előmozdítását érintő szemléletváltás valósuljon meg, elsőként a fogalmi alapokat kell tisztázni, hogy erre építve hidat verjünk az egyes elméletek és a tárgy vizsgálatában érintett diszciplínák számára.

Kitekintés a világrend fogalomváltozataira

A világrend fogalma alapvetően az úgynevezett biztonságtudományok, valamint a tág értelemben vett nemzetközi politika területéről ismerhető meg, melyek megközelítéseit ki lehet és ki is kell egészíteni egyebek mellett gazdaságtudományi és tág értelemben vett társadalomtudományi meghatározásokkal is.

Biztonságpolitikai fogalom. A biztonságtudományok elméleti – és a világrendszerrel való egyesítés miatt alapjaiban zavart keltő – fogalma szerint „a világrendszer egy nyitottságon alapuló befolyásolást eredményező interakciós szisztéma”.¹⁰ Jól érezhető e helyütt is a fogalmak használatának zavara, mivel a Gärtner-féle biztonságpolitikai fogalomtól vélhetően a globális szint biztonságpolitikai, nemzetközi politikai vetületeit kívánta vizs-

9 Galló Béla: *A túlélés tudománya*. Budapest, 2000, Helikon, 9. o.

10 Gärtner, Heinz: *Nemzetközi biztonság – Fogalmak A-tól Z-ig*. Budapest, 2007, Zrínyi, 202. o.

gálni, mégis a világrendszer elkülönült és önálló fogalmát használja a világrend, a nemzetközi rendszer, a világpolitikai hatalmi rendszer vagy más kifejezések helyett. Ennél könnyebben megragadható e tudományok egyébként pragmatikus világrendfogalma. A pragmatikus megközelítés lényegében azt a fogalom-meghatározást takarja, melyet a védelmi, stratégiai ágazat, vagyis a biztonsági és védelmi tudományok gyakorlói alakítanak ki és alkalmaznak, majd e tudományok elméleti éllel interpretálnak. Ez lényegében egy meghatározott erőviszony-szerkezetet és ennek megtestesüléseként egy nemzetközi intézményrendszert jelent, amivel kapcsolatban azonban a rend csupán hozzávetőleges, viszonylagos, mivel ez a szemlélet a nemzetközi politikában a legnagyobb rendet is csak korlátozott anarchiának tekinti. Ez a korlátozott anarchia Deák Péter szerint abban ragadható meg, hogy ha adott a nagyhatalmi érdekeknek a rend fenntartására irányuló eredője, akkor is csak időleges a rend, de ha ez az irányú eredő nem adott az érdekegyezés hiányában, akkor inkább csak anarchikus viszonyok regisztrálhatók.¹¹

E fogalomból álláspontom szerint jól érezhető mindaz, amit a 20. századi biztonság-tudományok sajátágaként értelmezhetünk, nevezetesen a hatalmi-katonai tényezők (túl) súlyozása, a katonai erő általi rendezés és a rendezés nyomán szükséges nemzetközi intézményrendszer fókuszpontként értékelése. Ebben a szisztémában és e tudományág sajátos megközelítésében értelemszerűen döntő, ha nem totális jelentőséggel bír a tág értelemben vett fegyveres erő és a stratégiai megközelítés, ebből következőleg pedig a különböző erő- és veszélyforrások értékelése, valamint az egyes geopolitikai és biztonságpolitikai érdekek koncepcionális értékelése.

A nemzetközi politika (és kapcsolatok) világrendfogalma többes megközelítéssel írható le. Egyrészt a nemzetközi rendszer fogalmából következőleg a legfelsőbb, mára globális rendszerszintként értelmezhető, mely lényegében a kölcsönös függőségben és kölcsönhatásban lévő egységek együttese, ami lehetőséget teremt a teóriák összetevőinek helyhez rendeléséhez. Ebben a megközelítésben tehát az elméleti kategóriák és intézményesült aktorok és jelenségek fizikális térbe történő kivetítése is jelentős szereppel bír a világrend meghatározása körében.¹² Másrészt történeti fejlődésű kategória, melyben a korábbi politikai gondolkodás és hatalmi egyensúly megváltozásával járó új történeti korszak új berendezkedés iránti igénnyel jelenik meg. Cecil Rhodes nevéhez köti a szakirodalom több szerzője is e világrend-meghatározást, így például Kondorosi Ferenc is, idézve, hogy Rhodes szerint a 19. század második felében a tartós béke biztosítását csak egy, a Brit Birodalom és Amerika által létrehozott világkormány garantálhatta volna.¹³ Harmadrészt a nemzetközi rendszerrel azonosítva a világrend „független politikai egységek olyan együttese, amelynek tagjai meglehetősen nagy gyakorisággal és részben szabályozott, részben szokásokon alapuló eljárások alapján működnek együtt”.¹⁴

A két meghatározó terület mellett kiemelkedően fontosnak tartom például a *gazdaságtudományok egyes képviselői által használt világrend-definíció* áttekintését is. „A világrend

11 Deák Péter: *Biztonságpolitikai kézikönyv*. Budapest, 2007, Osiris, 642. o.

12 Buzan, Barry – Weaver, Ole – Wilde, Jaap de: A biztonsági elemzés új keretei. In: Póti László (szerk.): *Nemzetközi biztonsági tanulmányok*. Budapest, 2006, Zrínyi, 59. o.

13 Kondorosi Ferenc: *A világ végveszélyben? A nemzetközi jog új kérdései*. Budapest, 2008, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 9. o.

14 Egedy Gergely: *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe*. Budapest, 2007, HVG – Orac, 50. o.

– funkcionális értelmezésben – a nemzetközi gazdasági rendszer, a nemzetközi politikai rendszer és a nemzetközi ökológiai rendszer kölcsönhatásos és konfliktusos összessége. (...) A világrend többdimenziós, tehát több síkon és különböző összefüggésekben értelmezett és használt fogalom. Gyakran találkozunk – önálló fogalomként is – a gazdasági világrend, a politikai világrend stb. kifejezésekkel. Ilyen esetekben nyilvánvalóan adott rendszerekről van szó, amelyek a világrend keretében működnek. (...) Mint elméleti modell megkönnyíti bolygónk globalizálódó fejlődési folyamatainak jobb megértését, mert a világot nemcsak mint az államok konfliktusos halmazát értelmezi, hanem az emberi tevékenységek nemzetközi szintű összességéként a politikában, a gazdaságban, valamint az ökológiai rendszerben. Ugyanakkor feltételezi e tevékenységek között a kölcsönhatásokat is...¹⁵ Természetesen ez a meghatározás egy lényegesen tágabb fogalmi térbe vezet minket, amelyről véleményem szerint alább meg is állapítható, hogy néhol átfedéseket mutat a világrendszer fogalmával, mindazonáltal alapvető fontosságú abban a tekintetben, hogy érezhetővé teszi a világrendnek mint fogalomnak a sokrétűségét, komplexitását és egyben realitáshoz való kapcsolata révén kialakult – és álláspontom szerint kellően el nem ismert – fontosságát.

Érdemes azonban további – nem kizárólag mainstream, külföldi – példákra is kitékintetni annak érdekében, hogy láttassuk a világrend kérdése körüli elképzelések és koncepciók sokaságának montázsát. Egy távlatos, közelítő, mégis jól érthető meghatározást ad Michael Stürmer, az Erlangen-Nürnbergi Egyetem történészprofesszora a *Welt ohne Weltordnung* című munkájában, mikor a világrend és világrend-nélküliség kérdését a jaltai, vagy ahogy ő fogalmaz, hidegháborús világrend viszonylatában elemzi és ehhez mérten fogalmazza meg a – viszonylagos – rend, biztonság, kiszámíthatóság hiányát.¹⁶ A kötet ismertetőjében ezt így fogalmazta meg: „a világrend nem egy üres szó, hanem a jólét és jó mód feltétele a prosperáló euroatlanti térségben a világkereskedelmet, a válságmenedzsmenst, a kríziseket és háborúkat illetően. A világrendre ma a határnélküliség, az univerzális hálózatosodás és a globalizáció miatt sokkal nagyobb szükség van, mint valaha és mint bármikor a hidegháború végét követően.”¹⁷ Ez a gondolat a továbbiakban – mint inkább normativitás felé ható fogalom – kiegészítendő a szerző azon álláspontjával, hogy a szeptember 11-i terrortámadások nem a legrosszabb lehetőséget mutatták meg, és hogy Európa nincs felkészülve a beavatkozásra és a védekezésre. Hasonlóan beszédesnek hat a „*Weltordnung ist eine Chimäre*” („A világrend egy kiméra”), amely történelmi vetületekbe helyezi a komplex világrendfogalmat, és azt nem csupán egy korszak jellemzőjeként, hanem jövőbe mutató normatív hatalmi-politikai akarat hordozójaként és kivitelezőjeként is kezeli, amikor azt mondja, hogy a spanyol–portugál tordesillasi egyezmény vagy épp a Szent Szövetség, a Monroe-doktrína, a Brezsnyev-doktrína vagy az Atlanti Charta mind-mind egy normatív világrend alapjai voltak. E gondolat kibontásából kiderül, hogy rendszer és rend ellentétéként közelíti meg a szerző a fogalmat, kiemelve, hogy a rendszer mindig absztrakt, analitikus, anonimizált felelősségű, míg a rendnek alanya van, valami konkrét célért való és ebből következően normatív. A világrendnek ilyenformán van egy

15 Simai Mihály – Gál Péter: *Új trendek és stratégiák a világgazdaságban*. Budapest, 2000, Akadémiai, 28. o.

16 Vö. Stürmer, Michael: *Welt ohne Weltordnung*. Hamburg, 2006, Murmann.

17 Uo.

(történelmileg hosszan fennálló) strukturális, normatív, regulatív és eszközbeli dimenziója.¹⁸ Némileg deskriptívebb módon közelíti meg a kérdést Samuel P. Huntington a *The Lonely Superpower* című, 1999-ben a *Foreign Affairs* március-áprilisi számában megjelent munkájában, mikor is a komplex világrendfogalmat erősíti meg és a hatalmi dominanciát állítja középpontba, vagyis a szuperhatalmi státuszt, kiemelve ezzel a világrend hatalmi determináltságát.¹⁹ Természetesen ezek a meghatározások még számos további megközelítéssel egészíthetők ki, melyek közül csak említés szintjén hívnám fel ehelyütt a figyelmet Dominique Moisi és Tao Peng álláspontjára. Az előbbi szerző némileg Huntingtonnak a civilizációk összecsapásáról szóló elméletére építve a világrend elemzési körébe tartozó eseményeket *az érzelmek összecsapásának* szempontjai szerint egyszerűsíti le, és azt mondja, a Nyugat a félelem, a többiektől való félelem kultúrája, az iszlám a sértettség kultúrája, míg Ázsia a remény, a feltörekvés és az új minta reményének kultúrája, s a világot ezen kultúrák kölcsönhatásai, súrlódásai és összeütközései határozzák meg.²⁰ Tao Peng az eddigiektől némileg eltérve viszont egy szélesebb társadalomtudományi kitekintőt ad, és elhatárolja a világrend fogalmát a világpolitikától és a világalomtól. *A világrendet e megközelítésben az egész emberiség, egy – véleményem szerint fiktív – világtársadalom rendjeként fogja fel.*²¹

Mindezekből jól érezhető, hogy a két kulcsfontosságúnak tekintett tudomány és azok segédtudományainak és határterületeinek fogalomhasználata egy elég kiterjedt, komplex és ezáltal nehezen megragadható és nehezen használható kifejezést eredményez, amit tovább fokoz egy másik, a világrenddel messze nem azonos fogalom, a világrendszer fogalma, pontosabban az azzal – hibásan – történő szinonim értelmezés.

Világrend és világrendszer

A világrendszer és világrend elhatárolása azért kiemelt fontosságú, mert míg a világrend eredendően egy nemzetközi politikai-kapcsolati, később biztonság tudományi alapokon álló, hatalmi determináltságú fogalom, addig a világrendszer egy gazdasági gyökerekkel és gazdaságtudományi, társadalomtudományi alapvetésekkel bíró rendszerfogalom, mely jelentékeny hatást gyakorol a világ ilyen irányú megközelítésében érintett összes tudományra, különösen azért, mert egy külön irányzat, a világrendszer-szemlélet köthető hozzá, többek között Immanuel Maurice Wallerstein munkássága nyomán. Tekintettel arra, hogy dolgozatom fő célja nem e fogalmak elhatárolása, csupán az áttekinthetőség érdekében kívánom definiálni a világrendszer fogalmát, és néhány ismerv nyomán elhatárolni azt a világrend nehezen behatárolható jelentéstartalmától, mely utóbbit egyébként Galló Béla a világrendszer politikai vetületeként értelmez, míg szerintem a világrendszer a világrend gazdasági vetülete.

18 Tudyka, Kurt P.: *Europa in einer neuen Weltordnung*. Renner Institut, 2015. 12. 31.

19 Huntington, Samuel P.: *The lonely superpower*. *Foreign Affairs*, March/April 1999. (2015. 12. 31.)

20 Vö. Moisi, Dominique: *The Clash of Emotions*. *Foreign Affairs*, January/February 2007. (2010. 02. 20.)

21 Vö. Tao Peng: *Die neue Weltordnung – Eine unipolare Ordnung oder eine Unordnung?* Doktori értekezés, kézirat, Münster, 2006. 11. o.

A világrendszer fogalmához úgy vélem, a világrendszer-szemlélet developmentalista²² irányzathoz való viszonya vezet el a legmegfelelőbbben, amihez tudni kell, hogy ez utóbbiban, összhangban a realista biztonságtudományi szemlélettel, a nemzetállam-központúság dominál. „A világrendszer-szemlélet viszont azt feltételezi, hogy a társadalmi tevékenység egy folyamatos munkamegosztást magában foglaló egységes egészen, entitáson belül zajlik. Nem a nemzet vagy a nemzetállam az elemzés kitüntetetten kezelendő egysége, mert sem a reciprocitáson alapuló termelési mód »mini«-rendszerei, sem a világbirodalmak és a világgazdaság nem ilyenek.”²³ A modern világrendszer e megközelítésben, lényegében a globális világgazdaság kapcsolati és interakciós rendszerére épülő rendszerszint, melynek egynessége abban fogható meg, hogy a világgazdasági jelleg mellett nem alakult (egy fogalmilag politikai telítettségű) világbirodalom. A világbirodalom alakulás kérdésében a legfontosabb vonulat, hogy a globálissá vált, globális érdekeltségeket és interakciókat keletkeztető gazdasági rendszerre nem épült egy olyan egység, amely politikai irányvonalát és berendezkedését a teljes gazdasági szisztémára ki tudta volna terjeszteni.²⁴ Ezt Wallerstein úgy fogalmazta meg, hogy „... az új kort megelőzően a világgazdaságok struktúrája rendkívül labilis volt, s ez végül is ahhoz vezetett, hogy e világgazdaságok mindegyike vagy a birodalomvá válás, vagy pedig a felbomlás sorsára jutott. A modern világrendszer különössége viszont éppen abból fakad, hogy immár ötszáz év óta áll fenn mint világgazdaság, anélkül, hogy világbirodalom alakult volna – és pontosan e különösségében rejlik erejének titka.”²⁵ Természetesen az érthetőség megkívánja, hogy megidézzük Wallerstein azon gondolatát is, miszerint: „...a világrendszereknek mindeddig csupán két változatuk létezett. Vagyis egyfelől voltak a világbirodalmak, melyeken belül – a birodalom területének túlnyomó részét átfogó – egyetlen politikai rendszer állt fenn – bármennyire csökkent is az e politikai rendszer útján gyakorolt ellenőrzés hatékonysága. Másfelől pedig léteztek olyan rendszerek, amelyekben hiányzott az ilyen – a terület egészét átfogó – egyetlen egységes politikai rendszer. Egy utóbbi rendszerek leírására – az egyszerűség kedvéért és jobb meghatározás híján – a »világgazdaság« fogalmát használjuk.”²⁶

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy bár a világrendszer nem alakult világbirodalomvá, mégis életre hívott olyan szuperstruktúrákat, vagy ha úgy tetszik szabályozó hatalmakat, amelyek képesek bizonyos szintű politikai befolyást is gyakorolni a világrendszer, vagyis a világgazdaság szisztémájában eredményesen részt venni kívánó szereplőkre.²⁷

Ehhez a fogalmi tartalomhoz viszonyítva a világrend jól érezhetően egy alapjaiban politikai vonásokban gazdag, hatalmi karakterű értelmezési keret, melyben jelentős erő- és erőszaktényezők is dominálnak. E kettő viszonya azonban jelenleg még tisztázatlan,

22 E tekintetben lásd Radice, Hugo: Félúton a paradicsomba? A félperiféria-fogalom értelmezése. *Eszmélet*, 2010. 85. sz. 159–174. o.

23 Szigeti Péter: Világrendszernézében... i. m. 48. o.

24 Vö. uo.

25 Wallerstein, Immanuel: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Budapest, 1983, Gondolat, 676. o.

26 Uo.

27 Bővebben lásd Pongrácz Alex: Globalizáció: államelhalás vagy államépítés? In: Takács Péter (szerk.): *Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság: Interdiszciplináris megközelítések*. Budapest – Győr, 2015, Gondolat Kiadói Kör – MTA Jogtudományi Intézet, 222–237. o. Pongrácz Alex: A globalizáció toposzai. In: Kecskés Gábor (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2014*. Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr, 2014. 157–168. o.

bár „a világrendszer új politikai világrendje”²⁸ megfogalmazás a lehetőségeket a járulékos fogalmi jellegre látszik redukálni. Ezt tovább erősíti az a megközelítés, miszerint: „A világrendet azonban, vagy – ahogyan Immanuel Wallerstein a maga specifikus módján nevezi – az államközi rendet rigorózan meg kell különböztetni a világrendszer fogalmától. Utóbbi nem csupán a világpolitika, hanem a komplex világtársadalom egészére vonatkozik [...]”²⁹ Szigeti Péter – Galló Bélának az újkapitalizmus világáról írott munkáját ismertetve – jegyzi meg, hogy „a világrendszer a komplex világtársadalom egészére vonatkozó, ab ovo történelemfilozófiai absztrakciós szintű fogalom, míg a világrend olyan geopolitikai fogalom, amely egy meghatározott erőviszony-szerkezetet és olyan intézményrendszert fejez ki, amely az előbbit megtestesíti. A rend mindig viszonylagos és időleges, nagyhatalmi érdekek és érdekegyeztetések eredője, és nem zárja ki a (részleges) anarchiát sem. A világrend követi a hatalmi egyensúly geopolitikai elvét, az *ad conservandum equilibriumot*. A nemzetközi intézményrendszer mindig a hatalmi egyensúlyban bekövetkezett módosulások, döntő mértékben a háborúk hatására változik meg. Ezért »a világrend többnyire mindig a háború előtti béke intézménye.«”³⁰

Magam mégis inkább azt tartom elfogadhatónak, hogy a világrendszer a világrend gazdasági dimenziója és fordítva, vagyis a fogalmak egymást kiegészítő természetűek vagy azonos szintűek, nem pedig alá-fölérendeltek. A világtársadalom rendje és gazdasága teorema tekintetében ugyanis adódhat a kérdés, hogy mi is az a világtársadalom, és azt mennyiben tudja formálni a politikai hatalom, amely az egyes átalakulási, társadalmi szerkezetváltási folyamatoknál így vagy úgy, de folytonosságot biztosít. A kettő tehát – bármi legyen is a világrend reális valóságban való konkrét konstellációja vagy épp a konkrét világrendszer – nem létezhet egymás nélkül, de nem is uralhatja feltétlenül egymást.³¹ Az egymásra hatási lehetőségek és mértékek korunkban épp újra kiegyenlítődni látszanak, azonban volt már példa úgy a hatalmi karakter, mint a gazdasági dominancia túlsúlyára. Ami biztos, az meglátásom szerint az, hogy e két fogalom nem tekinthető azonosnak, nem kezelhető szinonimaként.

28 Galló Béla: A túlélés ... i. m. 12. o.

29 Galló Béla: *Az újkapitalizmus régi világa. Biztonság, geopolitika, nemzeti mozgástér a globalizáció korában*. Budapest, 2010, Napvilág, 57. o.

30 Szigeti Péter: Világrend és világrendszer. Gondolatok Galló Béla könyvéről. *Eszmélet*, 2010. 87. sz. 164. o.

31 A kiújult Kelet–Nyugat-ellentét megmutatta, hogy a gazdasági szankciók és veszteségek önmagukban nem tudják megzabolázni minden esetben a hatalmi törekvéseket, ahogy azt is, hogy a hatalmi rend szankciói és blokádjai sem tudnak gátat szabni a fenyegetéseknek, ha a világgazdaság (világrendszer) szürke és fekete zónája táplálja azokat, ahogy ezt az Izslám Állam esetében láthatjuk.

A világrend és világrendszer összevetése

	Világrendszer	Világrend
Eredete	gazdaságtudományi, társadalomtudományi	politikai, nemzetközi kapcsolati, biztonság- és védelemtudományi
Elemzés alapja	világgazdaság	nemzetállamok, geopolitikai és geostratégiai hagyományok szerinti térségek és aktorok
Alapvető rendszerszint	globális szint	nemzetállamok és azok integrációi, szövetségei
Főbb jellemzők	világgazdaság, termelési viszonyok és a társadalom kapcsolatának kitüntetettsége, globalizáció hatásainak vizsgálata, egységes politikai irányultság, azaz a világbirodalmi jelleg hiánya	hatalmi-politikai, államközi viszonyok, geopolitikai és geostratégiai, biztonsági és védelmi jellemzők fontossága, ezek tükrében a gazdasági, társadalmi, kulturális tényezők értelmezése

A szerző összeállítása

A világrend fogalma és annak tartalma napjainkban

A világrend fogalmáról kapott deskriptív képek összevetése előtt mindenképp rögzíteni kell két fontos szemléleti észrevételt.

1. A biztonságpolitika és a nemzetközi politika klasszikusnak tekinthető fogalmai egy mértékadónak és tartósnak tekintett történelmi konstelláció dedukciójából álltak elő. A 20. század végének fogalmaiban fellelhető, illetve azok mögött álló tartalmi elemek empirikus alapjai azonban az elmúlt években jelentősen megváltoztak, illetve a realitás befolyásoló erővel bíró jelenségeinek skálája jelentős mértékben kiszélesedett, így összességében azt mondhatjuk, hogy a világrend fogalma közvetett hatások okán jelentősen kitágult. A hatások a fogalmi szintre nyilvánvalóan közvetett jellegűek, hiszen a világrend fogalma az elmélet magasabb szintjén helyezkedik el, és meghatározása, befolyásolása a különös szintjén végbemenő történések, illetve realizálódó jelenségek tudományos elemzésével, értékelésével, vagyis az empirikus tapasztalatok absztrakt szintre történő transzformálásával valósul meg. Amikor kitágulásról beszélünk, akkor a szó jelentése tekintetében jól érezhető „térbeli” növekedést érzünk. Ez a térbeliség legalább két értelemben helytálló. Egyrészt azért, mert a világrend fogalma a globalitás teljességének korába ért, másrészt azért, mert a fogalom kitágulása az általános szintjén mind horizontális, mind vertikális értelemben tapasztalható.

Ez előtt tehát: „Valódi »világrend« még sohasem létezett. [...] Mindez főként azért alakult így, mert az akkori technológia még nem tette lehetővé egy egységes globális rendszer működését. Nem voltak eszközök a folyamatos kapcsolattartásra, és hiányoztak a viszonyítási keretek a régiók hatalmának összehasonlításához. Így aztán mindegyik régió egyedülállónak tartotta a maga rendjét, a többiekét pedig »barbárnak« – amelyet a meghonosított rend szemszögéből felfoghatatlan módon kormányoznak, és amelynek egyetlen

releváns vonatkozása van: hogy fenyegetést jelent. Mindegyik követendő mintának tekintette önmagát az egész emberiség legitim megszervezéséhez, azt képzelve, hogy ha kézbe veszi a »barbárok« kormányzását, azzal egyszersmind hozzájárul a világrend megteremtéséhez.³² Ezt a szellemiséget azonban korunk világrendjének főbb hatalmi központjai máig nem veszítették el, így a világrend lényegi vonása pontosan az, hogy magában rejtse az erőegyensúly lehetőségét, és így biztosítson viszonylagos rendet és békét a vesztfáliai rendszer talapzatán, amit Kissinger egyenesen a világrend keretének tekint.³³

2. Álláspontom szerint a világrend egy horizontális és vertikális kiterjedéssel bíró fogalom, mely dimenziók közül az előbbi a világrendet – általános, fogalmi szinten – alkotó absztrakt elemeket jeleníti meg, utóbbi pedig ezek realitásbeli – különös szintű – leképződéseit sorakoztatja fel. Fontos azonban itt kiegészítésként megjegyezni azt is, hogy az egyes horizontális kategóriák vertikális kivételései között a rendszer–részrendszer viszonya is megjelenhet, vagyis hogy az egyes horizontális tényezők vertikális (tehát empirián alapuló) leképződései egymással fogalmi és hatásbeli kapcsolatban lehetnek. Véleményem szerint a világrend fogalom megérthetőségéhez elkerülhetetlen, hogy a fogalmat egy horizontális és egy vertikális dimenzióban szemléljük, és hogy az ezen dimenziókba tartozó elemek és tényezők legalább általánosságban történő meghatározását megkíséreljük.

Ennek tükrében tehát azt kell mondanunk, hogy a fogalom horizontális kiterjedésének egyenesén mindazok a jelenségek, viszonyrendszerek, tényezők, szereplők és ezek jellege, adottságai helyezkednek el, amelyek az elvont szintjén történő leírás érdekében a valóságból merítkező tapasztalatok klasszifikációja nyomán jönnek létre, míg a vertikális kiterjedésben az ezen elméleti konstrukciók körébe tagolható valós jelenségek és tényezők jelennek meg.

Ha ezt közérthetőbben akarjuk megfogalmazni, akkor áttekintésként azt mondhatjuk, hogy a horizontális skálán (1) a szereplőket (és azok súlyát), (2) a szabályozókat (és azok súlyát), (3) a külső tényezőket (és azok súlyát), valamint (4) a veszélyeket (és azok súlyát) jeleníthetjük meg, míg a vertikálitásban az ezekhez párosítható (esetleg tovább csoportosított) valós jelenségeket, tényezőket és képződményeket, vagyis ezek objektivációit kell egymáshoz mért súlyozásban látnunk, ha a világrend fogalmát vizualizálni akarjuk.

32 Kissinger, Henry: Világrend... i. m. 10. és 12. o.

33 Kissinger azonban az erőegyensúly kapcsán felhívja a figyelmet: „Az erőegyensúly önmagában még nem garantálja a békét, de ha okosan alakították ki, és jól élnek vele, akkor korlátozhatja a lehetséges veszélyhelyzetek gyakoriságát és súlyosságát, ha pedig a konfliktusok mégis bekövetkeznének, megakadályozhatja végzetesség válásukat.” Uo. 17. o.

A világrend fogalmának vertikális és horizontális tagolódási vázlata

Vertikális fogalmi dimenzió	Olaszország	különböző NGO-k	a katonai és biztonsági magánvállalatokról szóló montreaux-i dokumentum	belbiztonsági kényszerhelyzet	párizsi terror-támadás 2015. 11. 13.	előállítási költségek differenciája	élővilág	migráció
	Izrael	szeparatista mozgalmak	SORT	vallási és etnikai faktor	lisszaboni szerződés	munkaerőköltségek differenciája	klímadottságok	fegyverek proliferációja
	Dél-Korea	multi- és transznacionális vállalatok	START-III	ad hoc szövetségek	világhatalmi szereplők fokozódó versenyszándéka	pénzpiacok szupranacionális felügyelete	közlekedés-földrajzi adottságok	kritikus infrastruktúrák biztonsága
	Kína	ASEAN	START-II	civilizációs faktor	új orosz védelmi doktrína	brainstorming		járványok
	Franciaország	WTO	START-I	ideológiai faktor	2001. 09. 11., Madrid, London	K+F áttrendezés	nyersanyagok	nemzetközi terrorizmus
	Egyesült Királyság	IMF	szerződés a közepes hatótávolságú nukleáris erőkről	belpolitikai támogatottság és legitimitáció	demokraciaexport és annak kudarca	szabadkereskedelmi szerződések	ivóvíz-készletek	szervezett bűnözés
	Németország	FÁK	egyezmény a biológiai fegyverekről	nemzeti célok	az USA csúcshemóniája és annak gyengülése	gazdasági integrációk	vízrajzi adottságok	energia-biztonság

Japán	NATO	egyezmény a tengermélyi fegyverzetek korlátozásáról	érdekszférák és találkozások	délszláv háborúk	szénhidrogének bázisjelentősége és annak fenntartása	turisztikai lehetőségek	korrupció
Oroszország	Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete	részleges atomcsendegyezmény	geopolitikai érdekek	öbölháborúk	energiafegyver	megújuló energiaforrások	proxyháborúk
USA	ENSZ	genfi egyezmények	hatalmi stabilitás	a szovjet blokk összeomlása	GDP-mutatók	klasszikus energia-hordozók	bukott államok
Állami	nem állami	jogi, diplomáciai	politikai, hatalmi	történelmi események	gazdasági adottságok, lehetőségek	természeti adottságok	veszélyek
Szereplők		Szabályozók		Külső tényezők			
Horizontális fogalmi vetület							

A szerző összeállítása

Ha a világrend fogalmának „anatómiáját” ezen elvont szinten áttekintettük, akkor el kell indulnunk a különös szintje felé, vagyis elsőként a világrend fogalmának tartalmi bővülését kell vizsgálat tárgyává tenni. Magam ezzel kapcsolatban egyrészt a biztonság fogalmának elmúlt évtizedekben tapasztalható változását,³⁴ másrészt a világ hatalmi-politikai arculatának gyökeres megváltozását, harmadrészt pedig a gazdasági válságot emelném ki olyan hatásként, amelyek a világrend fogalma felé modifikációs jelleggel közvetítették az empirikus tapasztalatokat, vagyis amelyek napjainkra előidéztek a világrend fogalmában a valóság visszatükrözése kapcsán jelentkező deficit enyhítésének igényét.

A biztonság fogalmának megváltozása és az e mögött álló tapasztalatok a világrend fogalmának horizontális és vertikális kiterjedésére is komoly hatást gyakoroltak. Összességében azonban mégis úgy gondolom, hogy a biztonsági környezet átalakulása a világrend horizontális dimenziójára volt fokozottabb hatással. E körben a vertikális dimenzió súlyozás szempontjából nehezen arányosítható tapasztalati jelenségei ugyanis új alkategóriákat keletkeztettek az egyes főkategóriákon belül, melyek a tudományos megközelítés szempontjából komoly változások letéteményesei, míg a vertikális dimenzió gyakorlati

34 Lásd Deák Péter: *A félelem ellen*. Budapest, 2005, Zrínyi; Brzezinski, Zbigniew: *Stratégiai vízió – Amerika és a globális hatalom válsága*. Budapest, 2013, Antall József Tudásközpont; Kraushaar, Wolfgang: *Diplomások lázadása – Az arab tavasztól az Occupy mozgalomig*. Budapest, 2014, Napvilág; Isaszegi János: *A 21. század élettérháborúi a földért, a vízért, az élelemért, a ...létezésért – Válságvezetek konfliktusai és háborúi*. Budapest, 2015, Gondolat Kiadói Kör; Haig Zsolt: *Információ – Társadalom – Biztonság*. Budapest, 2015, NKE Szolgáltató Kft.; Gazdag Ferenc (szerk.): *Geopolitika és biztonság*. Budapest, 2006, Zrínyi; Friedman, George: *A következő évtized*. Budapest, 2015, New Wave Media; Friedman, George: *Gyulladáspontok*. Budapest, 2015, New Wave Media.

megközelítésében is rendelkeznek (atipikus helyzetekhez igazodó)³⁵ formáló erővel. Ilyen kategóriaként emelhetők ki például a veszélyek csoportján belül a bukott államok, a nemzetközi és helyi terrorizmus, az infokommunikációs és a kritikus infrastruktúra körében jelentkező veszélyek vagy épp az eddig is létező, de mára fokozott súllyal bíró energia-biztonság kérdése is, illetve ezek párosulása az eddig létező veszélyekkel. Ezzel fogalmi összefüggésben, de részben mégis elkülönülten, hasonló súlyú változást jelent a bipoláris világ után a nem állami szereplők kategóriájának differenciálódása, illetve a súlyozás tekintetében tapasztalható fokozatos erősödése (hol gazdasági, hol hatalmi, hol biztonsági, hol több szempont együttes hatása alapján). Az tehát, hogy a biztonság fogalma tekintetében messze túl vagyunk a jaltai rend biztonságkoncepcióján, jelentős hatást gyakorolt a világrend fogalmára is, kiszélesítve ezzel az elemzés spektrumát.

A biztonság fogalma mellett vagy inkább azzal párhuzamban döntő fontosságú a világrend fogalma szempontjából az elmúlt évtizedek világhatalmi változásainak kérdése. Ezzel kapcsolatban kiemelendő, hogy amekkora megkönnyebbülés uralkodott el a szovjet blokk leomlásával a szovjetek árnyékában vagy, kis költőiséggel szólva, láncain élők körében, legalább akkora kérdések merültek fel azokban, akik nem a szovjet blokkhoz tartoztak vagy épp békés távolságból élvezték az általa fogalmilag garantált, sok, addig csekélynek látszó jelenséget elfojtó, bipoláris rendet. Ha e kérdést vázlatosan akarjuk értelmezni, akkor ki kell emelnünk, hogy a bipoláris rend után

- rövid időre egy csúcshegemonia³⁶ és több főszereplő korába érkeztünk;
- a nyugati rend bővítése a szereplők körében komoly átalakulást mutatott;
- a bipoláris rendben kevésbé észlelhető faktorok, így például az etnikai-civilizációs vagy a függetlenségi-önállósági faktor, megerősödtek;
- bebizonyosodik, hogy a hatalmi-politikai porondon nincsenek kőbe véssett törvényszerűségek és próféciák,³⁷ valamint

35 Példaként nyugodtan mondhatjuk, hogy a nemzetközi terrorizmus egy teljesen atipikus – vagyis tényleges támadással közvetlenül fenyegető vagy együtt járó – helyzetben bírhat csak kifejezetten nagy súllyal a világrend egészére. Bár biztonsági szempontból állandó készenlétben kell lenni e veszéllyel (és egyben nem állami szereplőtípussal) szemben, mégis azt kell mondanunk, hogy jelenlété, az ezzel való számolás és az ehhez való igazodás messze nem tekinthető a vertikális dimenzióban, vagyis a valóság súlyozásos leképezésében mindennaposnak, általánosnak, igaz, a veszély érzete és tudata szintjén eltérő intenzitással, de általánosságot nyerhet. Ez a veszélyérzet azonban korlátozottabb reakciókat igényel, mint a tényleges fenyegetések megelőzése, elhárítása vagy következményeik felszámolása. Ha ugyanis a veszélyérzetet túli fenyegetési szintet általánosnak tekintenénk, akkor az államoknak és az egyes embereknek egyaránt minden szinten fel kellene készülniük az ezzel szembeni teljes védekezésre. Ez pedig nyilvánvalóan komoly torzulásokat eredményezne, méghozzá minden téren, hovatovább akár állandó különleges jogrendet is jelenthetne. Ami e körben kiemelendő, az az, hogy ezekre az atipikus helyzetekre is fel kell készülni az atipikus helyzetre szóló szabályozókkal, cselekvési programokkal, lehetőségekkel, az ezekhez rendelhető forrásokkal és szervezeti képességekkel, amelyeket azonban a szükségesség és arányosság mércéi szerint kell aktiválni.

36 Röviden azonban annyi elmondható, hogy a hegemon helyzet négy tényezője alapján, a világ hatalmi aktorai közül, bár egyre csökkenő intenzitással, de az Amerikai Egyesült Államok az egyetlen, amely globálisan szinte korlátok nélkül képes az adott tényezők körében érdekvédelmi, érdekvényesítési kényszerítő fellépést tanúsítani. Az USA, így megkülönböztetve, pontosan a globális akciórádiusz okán nevezendő a többi hegemon tulajdonságokat részben magáénak tudó vagy hegemon tulajdonságok elérésén munkálkodó regionális nagyhatalom képességeit túlszárnyaló csúcshegemoniának. Vö. Szigeti Péter: Hegemoniaértelmezések a globális kapitalizmus korában. In: Szigeti Péter (szerk.): *Norma és valóság*. Győr, 2006, Universitas-Győr, 351–362. o. Brzezinski, Zbigniew: *A nagy sakktabla*. Európa, Budapest, 1999.

37 Ezt egyrészt bizonyította annak a feltevésnek a bukása, mely szerint a Szovjetunió összeomlása a globális demokratizálódás és a globális béke korát hozza el. Másrészt ezt támasztja alá a nemzetközi jogi szempontból kritizálható amerikai fellépés a Közel-Keleten, illetve ugyanezen megközelítésben a megelőző csapáshoz való jog az amerikai, majd az orosz katonai doktrínában, vagy éppen az újra meg újra felmerülő illegális katonai, titkosszolgálati tevékenységgel kapcsolatos kritikák.

- egyszerre jelenik meg a világban az integráció és a dezintegráció, a versenyszellem és az ellenségeskedés, ezek mellett a globalizáció és a provincializmus, továbbá
- ezek együttes hatása olyan új típusú totális biztonsági kihívásokat hív életre, melyeket a klasszikus államközi konfliktusokra berendezkedett szemlélet nem tud megfelelően kezelni.

Zárszó helyett javaslat egy lehetséges munkafogalomra

Mindezek alapján pedig úgy vélem, hogy a világrend fogalma és elemzése kapcsán csak akkor lehetnek „elmékedéseink” eredményesek és helyesek, ha a világrend fogalmát az elmúlt évek változásainak megfelelően határozzuk meg, de olyan absztrakciós szinten, amely a történelmi távlatokból nézve rövidnek ható időszaki sajátosságokon túl is tartós értelmezési keretet tud nyújtani elemzéseinkhez. Ezzel a szándékkal a következő munkafogalom megadásával kívánom megkísérelni az előrelépést:

A világrend (1) egy, az emberlakta világban kódoltan rejlő anarchiafenyegetettség miatti önellentmondáson nyugvó, (2) az empirikus tapasztalatokat az absztrakció szintjén vizsztatükrozni hivatott fogalom, mely (3) állami és nem állami szereplők (4) nemzetközi és nem nemzetközi vonatkozású vagy nemzetközi szintre kivetülni képes kapcsolatainak, cselekményeinek és történéseinek, (5) rögzített vagy legalább többségileg elismert szabályok, szokások, gyakorlatok és intézményrendszer által meghatározott és/vagy befolyásolható (6) összefüggéseiből és jellemzőiből, valamint az egyes szereplők adottságaiból következő, (7) a történelmi konstellációban adott (és rendszerint teljességében csak utólag meghatározható) időszakban (8) közel statikus, (9) hatalmi, politikai, gazdasági és tág értelemben vett társadalmi viszonyrendszerét jeleníti meg.

A munkafogalom tekintetében (1) az anarchiafenyegetettségen azt értem, hogy az emberiség a történelmi fejlődésében bizonyos zsákutcás megoldásoktól eltekintve minden új intézményt és struktúrát – s ezek alfajaként az államot is – azért hozott létre, hogy az az évezredek alatt békessé nem vált emberi természetet, vagyis az emberben rejlő erőszakosságot és az ebből sarjadó anarchiát kordában tartsa, elfojtsa. Innen nézve az anarchia fenyegetése folyamatos, hiszen mindig vannak olyan magatartások, amelyek erővel támadnak a többségi társadalom szisztémája és biztonsága ellen, amely támadások eskalációja anarchiát eredményezhet. Ez a folyamatos fenyegetettség azonban önellentmondásos alapra helyezi a világrend fogalmát, hiszen a rend az anarchia ellentéte. A világrend tehát (2) egy olyan absztrakt fogalom, amely a mindennapi vagy rövid távú reáliákon túlmutató értelmezési keretet ad, azonban annak alapját, fogalmi elemeit szükségképpen a reális valóságból nyert tapasztalatok általánosításával kell felépíteni. Ez szükségképpen azt is jelenti, hogy a fogalomnak mint történelmi konstelláció leírójának van dinamikája, másik oldalról azonban, mint értelmezési keret, mégis egy általános, a napi történések felett álló szisztéma. Fontos tételezni, hogy (3) ebben a szisztémában állami és nem állami szereplőkkel egyaránt számolni kell, vagyis a világrend mint hatalmi-politikai determinációjú elemzési mátrix nem marad például a klasszikus nemzetközi jogi keretek között. Ezt erősíti az is, hogy (4) a releváns szereplők tisztán nemzetközi vagy nem nemzetközi, illetve nem tisztán nemzetközi, de a nemzetközi szintre hatni képes viszonyaira, esemé-

nyeire nézve is érzékeny a világrend mint értelmezési séma, hiszen ha ez nem így lenne, akkor egyes fenyegetések eszkaláció előtti kezelése lehetetlen lenne e keretek között. Fontos kiemelni, hogy (5) a világrendnek vannak formális – ez esetben nemzetközi jogi –, valamint informális szabályai és gyakorlatai, melyek működésének kiszámíthatósága, tervezhetősége szempontjából kiemelt jelentőségűek, ahogy az is, hogy vannak olyan intézményei, melyekkel a világrend egésze szempontjából számolni kell, függetlenül attól, hogy azok katonai-hatalmi tömörülések, politikai vagy gazdasági fórumok. A szereplők tekintetében rögzíteni kell, hogy (6) a világrend adott történelmi korszakra vonatkoztatásakor nemcsak cselekményekkel, hanem a cselekményeket determináló adottságokkal, jellemzőkkel is számolni kell, ami rendkívül kiterjedt teheti az analízist, hiszen történelmi, társadalmi, vallási, gazdasági, geográfiai és még egy sor más sajátosságot vonhat a releváns tényezők körébe, amit azonban a geopolitikai és geostratégiai szemlélet megkövetel. Ezt (7) a történelem folyamában korszakként értelmezhető világrendet mindig jellemzi egy általában teljes pontossággal csak utólag meghatározható konkrét időbeli kiterjedés, aminek azonban kezdete és léte már a korszak folyamán is meghatározható. (8) Az időfaktor, a szereplők egymáshoz való általános viszonyulása, valamint a szabályok korszakra jellemző kötöttsége a világrend – mint általános fogalom – történelmi leképződésében, vagyis a konkrét világrendek tekintetében egyfajta statikát eredményez. Vagyis ezt figyelembe véve a világrend mint absztrakt fogalom dinamikus, mivel reagál a nagy korszakváltásokra, míg az egyes történelmi korszakokban érvényes konkrét világrendek a maguk valóságában statikusak. Végezetül (9) a világrend mint értelmezési keret egyszerre jelent hatalmi, politikai, gazdasági és tág értelemben vett társadalmi viszonyegység, melyben valamelyest erősebb súlyozással bír a hatalmi-politikai karakter, de amelyben akár a gazdasági vagy társadalmi változások is megjelenhetnek a hatalmi törekvések kivételéseként.

E fogalom jól érezhetően egy komplex és általánosító terminus, mely igyekezett ötvözni a meglévő szemléleteket, de egyben túllépní azokon abban az értelemben, hogy meglátásom szerint azok konkrét világrendfogalmak absztrahálásával keletkeztek, vagyis csak egy adott történelmi korszakra nézve tudtak értelmezési keretet adni. Ez fontos és aktuális törekvés minden sajátos vagy annak tűnő történelmi korszakban. Ezen azonban meglátásom szerint túl is kell lépni, és a konkrét világrend leírása mellett a világrend általános, értelmezési keretként szolgáló fogalmát is meg kell adni, melybe az egyes konkrét világrendek leírásai beilleszthetők vagy amely alapján megvalósíthatók, de amelynél az egyes konkrét világrend deskripciók mindig kevesebbek is.

E munkafogalom és a kialakítása érdekében tett elemzések tehát azzal a céllal születtek meg, hogy szakmai vitát indukáljanak, illetve egyetértés esetén a továbbgondolásra ösztönözzenek, felhívva egyúttal a figyelmet arra, hogy a jövőre való felkészülés jegyében igenis szükség van stratégiai távlatú, komplex elemzési és értelmezési keretekre ahhoz, hogy ne csak az események mögött kullogva reflektáljunk a már megtörténtekekre, hanem részben formálhassuk is a még meg nem történtekeket. A jelen elméletalkotás tehát részben szubsztantív szemléletű, de operacionális inspirációból fakad, valamiféle előrelépés előmozdításának vágyából.